

Сяргей Смятрычэнка: Камандай мы здольныя на многае

— На сённяшні дзень Вы адзін з самых плённых перакладчыкаў з чэшскай мовы. Чаму Вы ўвогуле звярнуліся да чэшскай культуры і чым яна так доўга ўтрымлівае Вашую прыхільнасць?

— Думаю, Вы са мной пагодзіцеся, што шмат чаго ў чалавечым жыцці прадвызначаюць выпадковасці ці нават іх збегі. Я не выключэнне: выпадкова трапіў у Гуманітарны ліцэй, выпадкова год вывучаў у ім чэшскую мову як другую замежную, выпадкова лёс звёў мяне з людзьмі, якія паспрыялі маёй зацікаўленасці чэшскай літаратурай, літаратурай увогуле, мастацкім перакладам, і якія ўвялі мяне — у непасрэдным ці пераносным сэнсе — у адпаведныя асяродкі, зрабіліся маімі настаўнікамі, сябрамі, калегамі. Чэшская літаратура як цэлае тады, у ліцэі, амаль дваццаць гадоў таму, сталася маім першым вялікім адкрыццём, я знайшоў у ёй шалёна цікавыя з’явы, і гэтым адкрыццём мне закарцела падзяліцца. Напрыклад, прыгадваю, як да нас у ліцэй прыйшла тагачасная аспірантка прафесаркі Ірыны Шаблоўскай па імені Каця, прозвішча ўжо не памятаю, у аспірантуры яна займалася чэшскай літаратурай, і яна заявіла нам, што найбольш значныя і вядомыя чэшскія аўтары апошняга паўстагоддзя жылі ў эміграцыі і афіцыйна не выдаваліся. Для мяне 16-гадовага гэта было абсалютна незразумелым: так, дома на паліцы ў мяне стаяў томік “Тугі па радзіме”, я ведаў, хто такія Наталля Арсеннева, Янка Юхнавец або, скажам, Антон Адамовіч, але якімі б каштоўнымі для беларускай літаратуры яны ні былі, як у грамадскай свядомасці, так і з перспектывы нашага літаратуразнаўства гэтыя аўтары былі досыць перыферыйнай з’явай і не маглі канкураваць з Васілём Быкавым, Уладзімірам Караткевічам або Адамовічам Алесем, якія жылі і творы якіх, хай сабе з праблемамі, але выходзілі збольшага на радзіме. Гэта быў адзін аспект. А другі — што я з першых пачутых словаў літаральна закахаўся ў саму чэшскую мову. І пачаў чытаць як апантаны. З часам з’явіліся знаёмствы сярод чэшскіх пісьменнікаў, выдаўцоў, літаратуразнаўцаў, доступ да кніг для мяне зрабіўся прасцейшым. Паступова я пачаў арыентавацца ў чэшскай літаратуры не горш, чым у беларускай. І ведаеце, у чэхаў столькі твораў, вартых перакладу, што ажно роспач ахоплівае: калі ўсё паспець? Праўда, варыцца ў адным соку таксама трохі прыядаецца. Да таго ж, калі выходзіш па-за нейкія межы, табе адкрываюцца новыя гарызонты. Таму, не закідваючы літаратуры чэшскай, я ўсё больш стараюся пашыраць свае кругагляды: некалькі гадоў таму актыўна пачаў чытаць па-славацку і цікавіцца, што робіцца ў славацкай літаратуры, цяпер спрабую сачыць за літаратурным працэсам у пост-югаслаўскіх краінах, Польшчы, Украіне або, скажам, у Венгрыі, адно што ў апошняй пакуль праз творы ў перакладзе на мовы, мне вядомыя, а не ў арыгінале. Дарэчы, мой першы “дарослы” пераклад, апублікаваны ў 1994 годзе ў “Спадчыне”, быў яшчэ не з чэшскай, а з украінскай мовы.

— Многія маладыя перакладчыкі з чэшскай і іншых славянскіх моваў — у пэўным сэнсе Вашыя вучні. Раскажыце, калі ласка, як можна навучыць перакладу і як матываваць студэнта да такой дзейнасці.

— Паўнавартасна навучыць мастацкаму перакладу, пэўна, немагчыма. Затое магчыма распазнаць здольнасці, заахваціць да перакладання і скарэктаваць нейкія хібы. А далей удасканалванне адбываецца бесперапынна, у працэсе абмеркавання канкрэтных з’яваў з рэдактарам, з калегамі па цэху. Мне пашанцавала, што я вучыўся, а потым да апошняга часу і працаваў, з невялікімі перапынкамі, на філфаку БДУ — якраз тады, калі там узніклі і развіваліся аддзяленні славянскіх моваў. Менавіта з шэрагаў студэнтаў, якія вывучалі славянскія мовы як асноўную або дадатковую спецыяльнасць, і вырасла, а цяпер працягвае расці, большасць цяперашніх маладых перакладчыкаў, дакладней, значна часцей перакладчыц, якія з большай ці меншай актыўнасцю сёння працуюць на глебе мастацкага перакладу. Вельмі многіх з іх я ведаў і ведаю, многім з іх прапанаваў зрабіць той ці іншы пераклад для публікацыі — кніжнай або часопіснай, часам гэта былі іх першыя спробы перакладу ўвогуле. Распазнаць такія таленты нескладана, бо я сам выкладаў у іх прадметы кшталту “Тэорыі і практыкі мастацкага перакладу”, а калі не сам, то чуў пра такіх студэнтаў водгукі ад калег з кафедры, якія вялі курсы перакладу на іншых мовах. Двойчы на філфаку я ладзіў конкурсы перакладу — для багемістаў і балгарыстаў, а нядаўна натхніўся, і мы з вамі — маю на ўвазе “ПрайдзіСвет” — правялі, прычым досыць паспяхова, конкурс перакладу “Ператвор” адразу з усіх славянскіх моваў, якія выкладаюцца ў Беларусі. Так што я сапраўды вельмі ганаруся тым, што меў дачыненне да адкрыцця або прафесійнага сталення такіх перакладчыкаў, ці, зноў жа, часцей перакладчыц, як Вераніка Бяльковіч, Марыя Пушкіна, Алена Пятровіч, Святлана Рогач, тая ж Марыя Мартысевіч, і іншыя. Працяг, спадзяюся, будзе. Гэтую дзейнасць — пошуку і заахвочвання перакладчыцкіх талентаў — я лічу ці не важнейшай, чым непасрэдна пераклад. Усяго, што хочацца, я і блізка не змагу перакласці сам, а цэлымі камандамі мы здольныя на многае. Здаецца, пра гэта сведчаць, напрыклад, тоўстыя “нацыянальныя” нумары “ARCHE”, якія я ўкладаў, або выдавецкая серыя “Чэшская калекцыя”.

— Колькасць перакладчыкаў у Беларусі расце, расце і колькасць перакладзеных тэкстаў. Аднак яны не заўжды бываюць чытэльныя не толькі праз непрафесіяналізм перакладчыкаў, але і праз недапрацоўкі рэдактара або ўвогуле праз яго адсутнасць. Як трэба выходзіць добрых рэдактараў перакладаў?

— Так, праблема адсутнасці рэдактараў або іх непрафесіяналізм — не менш істотная, чым адсутнасць саміх перакладчыкаў. Асабіста я нярэдка кідаю чытаць кніжку праз некалькі старонак або магу ўвогуле здаць яе ў макулатуру, калі заўважу падобнага кшталту халтуру. Таксама я надзвычай скептычна стаўлюся да ініцыятываў кшталту калектыўнага перакладу, скажам, “Гары

Потэра” або тытраў да замежных фільмаў. Я перакананы, што якім бы выдатным перакладчык ні быў, нават слабенькі рэдактар зможа пераклад палепшыць, а нярэдка, калі перакладчык недастаткова дасведчаны, рэдактар увогуле здольны выратаваць твор. Як перакладчыкаў выхоўваць — у мяне рэцэпту няма. Я шмат рэдакую сам, значна больш, чым перакладаю, пераважна якраз тых самых маладых перакладчыкаў, якіх “азадачваю” нейкім творам. Але, асабліва апошнім часам, мяне на ўсё не хапае, таму я спрабую прыцягнуць да гэтай дзейнасці іншых людзей, у тым ліку новых, пра якіх думаю, што яны дадуць рады з новай задачай, бо ўжо засведчылі сябе як пісьменныя літаратары, у тым ліку перакладчыкі. Вельмі добра, калі такі рэдактар будзе добра ведаць мову арыгіналу, у адваротным выпадку мову проста абавязаны дасканала ведаць перакладчык, бо ў нас гэта часцяком не аксіёма. Нарэшце, рэдактар мусіць валодаць наборам чалавечых якасцяў, без якіх ягонае камунікацыя з перакладчыкам будзе праблематычнай: гэта ўседлівасць, цярдлівасць, уважлівасць, настойлівасць, добрабычлівасць. Вядома, ад перакладчыка таксама патрабуецца не эмацыянальнасць, а рацыянальнасць падыход, разуменне, жаданне рабіць саступкі, уменне слухаць парады і ўзважваць іх.

— Мовы, з якіх Вы перакладаеце літаратуру на беларускую, — славянскія. Якія падводныя камяні сустракаюцца падчас перакладу на блізкія мовы?

— Падводныя камяні ў кожнай мове свае, але, безумоўна, можна вылучыць і нейкія ўніверсализаваныя. Пра міжмоўныя амонімы, думаю, казаць лішне, гэтую праблему ўсведамляе кожны, але не кожны, на жаль, зазірае ў слоўнік, каб памылковага перакладу пазбегнуць. Тут жа стаілася і праблема распазнавання і перакладу фразеалагічных ці тэрміналагізаваных спалучэнняў, параўнанняў, гульні словаў, схаваных сэнсаў і культуралагічнага фону. Груба кажучы, калі ў чэшскім тэксте напісана, што нехта ў лесе знайшоў грыбы, то толькі з кантэксту можна зразумець, сапраўды гаворка пра грыбы або ўсё ж пра эўфемістычнае азначэнне, даруйце, слова “гаўно”, то бок па-беларуску нехта замест грыбоў у лесе мог бы знайсці хрэн у гародзе. Усё гэта вымагае ўважлівасці, выдатнага ведання адпаведнай мовы і культуры, а таксама вялікага творчага патэнцыялу. Шмат пастак таксама схавана ў сінтаксісе: у кожнай мове, нават з вельмі падобнымі да нашых словамі, ёсць свой характэрны парадак словаў, свае тыповыя сінтаксічныя канструкцыі і да т.п. Напрыклад, у чэшскай мове ёсць злучнікі “а” і “і”, як і ў нас, але іх ужыванне кардынальна адрозніваецца ад беларускага. Значныя складанасці ўзнікаюць пры перадачы дыялектнага маўлення або ўвогуле адпаведнага стылю, бо моўная сітуацыя ў кожнай краіне ўнікальная: у Беларусі, напрыклад, у параўнанні з многімі іншымі, вельмі нязначная розніца паміж гутарковай беларускай мовай і кніжнай або амаль адсутнічаюць слэнгі. Нарэшце, даводзіцца ламаць галаву над такімі рэчамі, як транслітарацыя імёнаў уласных, перадача “*power open*”, то бок гаваркіх імёнаў і інш. У паэзіі, да таго ж, шмат сваіх асаблівасцяў, пра якія казаць можна доўга, але лепш асобна.

— Большасць перакладзеных Вамі твораў можна не вагаючыся аднесці да сучаснай літаратуры. Чаму Вы выбіраеце для перакладу менавіта навінкі (ці, прынамсі, больш-менш свежыя творы)?

— Мушу прызнацца, што ў мяне ёсць вялікія прагалы ў літаратурнай адукацыі. Многія класічныя творы я не чытаў, а што з іх і чытаў, тое, як правіла, было даўно, калі я толькі рабіў першыя крокі ў перакладзе, ці нават яшчэ раней. Кожнага разу я кажу сабе: неяк трэба прачытаць тое ці сёе, але потым з’яўляецца мільён навінак, пра якія я чую шмат добрага, пасля прачытання гэтых навінак узнікае ахвота нейкія з іх перакласці, хаця б урывак, і я гэта раблю. Зрэшты, я трохі ўтрырую: з аднаго боку, і з сучаснай літаратуры я стараюся перакладаць, або замаўляць пераклад некаму з калег, больш-менш сістэмна. Маю на ўвазе, што тыя творы і аўтары, якія пачынаюць гучаць па-беларуску, — гэта не графаманства, і ў сябе на радзіме яны былі заўважаныя і належным чынам ацэненыя. З іншага боку, мы знаходзімся ў такой сітуацыі, што трэба хуценька перакладаць і класіку, і я таксама зрабіў нейкія ўжо класічныя творы: трохі Грабала, трохі Кундэры, класічныя дзіцячыя кніжкі, паасобныя вершы Скацэла, Галаса або Яна Колара, цяпер пачаў “Вайну з саламандрамі” Чапэка і г.д.; але ж варта і за сучасным літаратурным працэсам назіраць і на яго рэагаваць. Вядома, пры ўмове, што мы хочам, каб па-беларуску людзі читалі і не ўтаропліваліся няўцямна, скажам, на беларускамоўнае выданне Ёэльбэка: маўляў, няўжо гэта магчыма?!

— Ці даводзілася Вам перакладаць дэтэктыўныя творы раней? Як Вы робіце з дэтэктывамі — спачатку іх чытаеце, а пасля перакладаеце, ці адразу берацеся перакладаць, каб было цікава даведацца пра разгадку?

— Не, раней дэтэктывы перакладаць не даводзілася. Уласна, і аповесць Даніэлы Капітанявай, якую я прапанаваў вам для нумару — хутчэй лёгкая пародыя на крымінальны жанр. А прачытаць да канца твор, перш чым пачаць яго перакладаць, — гэта лічу абавязковай умовай. Бо трэба ж улавіць стыль, увогуле вызначыць агульную канцэпцыю перакладу дадзенага твора, задумацца пра вырашэнне розных чыста перакладчыцкіх задач. Трымаючы ў галаве моўныя пасткі, якія цябе чакаюць праз тры, пяць, дваццаць старонак, прасцей выбіраць правільны варыянт для перакладу пэўных выразаў.

— Дэтэктыў — жанр на аматара. Ці можаце Вы залічыць сябе да аматараў дэтэктыву? Якую літаратуру Вы любіце чытаць, каб адпачыць і расслабіцца?

— Аматарам — наўрад ці. Адназначна, я не лічу дэтэктыў жанрам, даруйце за стэрэатыпны выраз, для хатніх гаспадыняў; яго чытанне можа зацягваць і прымушае міжволі напружваць мазгавыя звільны. Разам з тым, мне ўсё ж больш даспадобы ўменне аўтара маніпуляваць мовай, сэнсамі, намёкамі, я люблю пасмяяцца з віртуозна і з гумарам апісаных звычайных побытавых сітуацый.

Таму я ўсё ж аддаю перавагу чытанню іншых, не дэтэктыўных, твораў. Вызначыць іх жанравую прыналежнасць часам бывае досыць праблематычна. Збольшага гэта раманы ці апавяданні з сучаснасці, часта з магічнымі элементамі, гэта фантазмагорыі, пародыі, прычым нават вельмі чорныя, гэта дакументальныя творы, мемуары, рэпартажы, дзіцячыя аповесці, нарэшце, паэзія.

— Вы перакладаеце не толькі з чэшскай ды славацкай на беларускую, але і наадварот, чым у нейкай ступені вырашаеце праблему невядомасці айчыннай літаратуры за мяжой. Раскажыце, калі ласка, пра асаблівасці перакладу твораў на мову, якая ад пачатку не родная. З якімі асноўнымі праблемамі Вы сутыкаліся?

— Так, на жаль, і гэтым даводзіцца займацца, прычым гэта збольшага крок вымушаны. Пачаў я такую практыку, здаецца, годзе ў 2002-м, калі пачаў укладаць анталогію беларускага апавядання па-чэшску, у якую ўрэшце ўключыў дваццатку апавяданняў розных аўтараў. Натуральна, для гэтай працы я спрабаваў адшукаць перакладчыкаў-чэхаў, якія б добра валодалі беларускай мовай, але фактычна такіх знайшліся літаральна адзінкі, і шмат працы на сябе яны не адважыліся браць. Таму давялося перакладаць самому і прыцягваць да гэтай справы іншых беларускіх багемістаў. Пазней быў яшчэ шэраг даволі маштабных праектаў, у рамках якіх патрабавалася перакласці пэўны корпус беларускіх тэкстаў: гэта і “Месяц аўтарскага чытання — 2007” у Брне з удзелам блізу 30 беларускіх літаратараў, і беларускія тэматычныя нумары ў розных часопісах. Праекты не сканчаюцца, колькасць перакладчыкаў-чэхаў з беларускай мовы трохі вырасла, але яна ўсё яшчэ вельмі абмежаваная, таму я і цяпер раблю такія пераклады. Тое самае са славакамі. Асноўная праблема ў гэтым адна: мэтавая мова для мяне не родная, а таму я не магу адэкватна ацаніць стылістычную, а часам і сэнсавую адпаведнасць ды натуральнасць паасобных фразы, магу не ведаць — а слоўнікі ў гэтым далёка не заўжды дапамагаюць — нейкіх эквівалентных выразаў. Натуральна, таксама даводзіцца вырашаць і іншыя, больш канкрэтныя, партыкулярныя пытанні, напрыклад, як перадаваць па-чэшску ці па-славацку трасянку або рускія ўстаўкі.

— У Беларусі вядуцца размовы пра тое, што школа беларускага перакладу адсутнічае. Вы доўгі час жывяце за мяжой, у Аўстрыі і Чэхіі, кантактуеце з мясцовымі перакладчыкамі і літаратарамі. На Вашую думку, ці існуе школа чэшскага перакладу прозы і паэзіі? Чым яна адрозніваецца ад рускай, польскай ці, напрыклад, пачаткаў мясцовай?

— Не лічу сябе надта кампетэнтным, каб меркаваць пра школы перакладу. Зрэшты, гэтае паняцце я лічу трохі надуманым. Мне здаецца, што ў той самай Чэхіі, як і ў іншых краінах, у тым ліку Беларусі, адно што ў большых маштабах, папросту існуюць асобныя выдатныя перакладчыкі, якіх можна назваць грандамі і сапраўднымі экспертамі ў пэўнай мове, у пэўнай літаратуры або

нейкай яе галіне, у пэўнай культуры ў цэлым. Скажам, такім знаўцам славенцаў быў чэх Францішак Бэрнгард, або такім знаўцам сучаснай рускай літаратуры, перадусім альтэрнатыўнай, ёсць Лібар Дворжак. Вядома, на розныя замежныя літаратуры такіх перакладчыкаў-карыфеяў можа быць і некалькі, у іх даўно пазнавальны стыль, пазнавальныя густы, прыярытэты. Нарэшце, у іх могуць быць і вучні, асабліва калі сваю перакладчыцкую дзейнасць яны спалучаюць з працай выкладчыцкай або рэдактарскай. Інакш кажучы, калі школа перакладу — паняцце хутчэй колькаснае, то так: у чэхаў, славакаў, палякаў, украінцаў, вядома ж, ёсць свае школы. Але калі разглядаць школу як нешта якасна адрознае, то я бачу хутчэй агульныя асаблівасці дадзенай мовы, пэўную традыцыю і індывідуальныя асаблівасці творцаў, месцамі ўплывы настаўнікаў.

— **Раскажыце, калі ласка, пра сваю самую вялікую перакладчыцкую мару.**

— Можна, вядома, марыць перакласці тую ці іншую кнігу, але я б не называў гэта марамі, хутчэй намерамі. Калі Вы пытаецеся пра такія намеры, то я б вельмі хацеў данесці да беларускіх чытачоў творы Карэла Чапэка, Мілана Кундэры, Багуміла Грабала, Паўла Когаўта, Ёзэфа Шкворэцкага, Іржы Кратахвіла, Яхіма Топала... Прынамсі, палову са згаданых аўтараў я пачаў перакладаць, нешта пакуль адклаў, але абавязкова вярнуся. Ёсць у мяне ўлюбёнцы і сярод славацкіх аўтараў, сербскіх, баснійскіх, якіх я таксама хачу перакласці або ўжо паціху перакладаю. З часам хацелася б авалодаць венгерскай мовай і паказаць беларусам багацце венгерскай літаратуры. Як я сказаў, гэта намеры. Таксама бязглузда марыць пра прыцягненне да справы перакладу новых талентаў і пра спрыянне ім — гэта папросту трэба рабіць; калі хочацца, я не бачу ў гэтым вялікіх перашкодаў. Зусім нядаўна ў Кіеве ў кнігарні я меў магчымасць пабачыць, як актыўна шчыруюць украінскія калегі, колькі ў іх цэлых перакладных серый, выключна якасных і шыкоўна зробленых. Ну што ж, і гэта можна і варта рабіць, бо мары, каб у нас было “як у іх”, патыхаюць зайздрасцю. Але вось пра што я сапраўды пакуль магу толькі марыць — каб нашыя людзі пачалі чытаць па-беларуску і каб для іх гэта не было нейкай надзвычайнай з’явай. А таксама каб аўтарскія ганарары памерам некалькі сотняў еўра для нашых выдаўцоў перасталі быць непераадольнай перашкодай і нам не даводзілася прыніжацца перад замежнымі аўтарамі ці агентамі, вымольваючы ў іх дазвол надрукаваць пераклады іх твораў бясплатна і пры гэтым абавязкова спасылаючыся на нейкія там сацыяльныя, матэрыяльныя, моўныя і палітычныя варункі.